

กาลไท(ย)

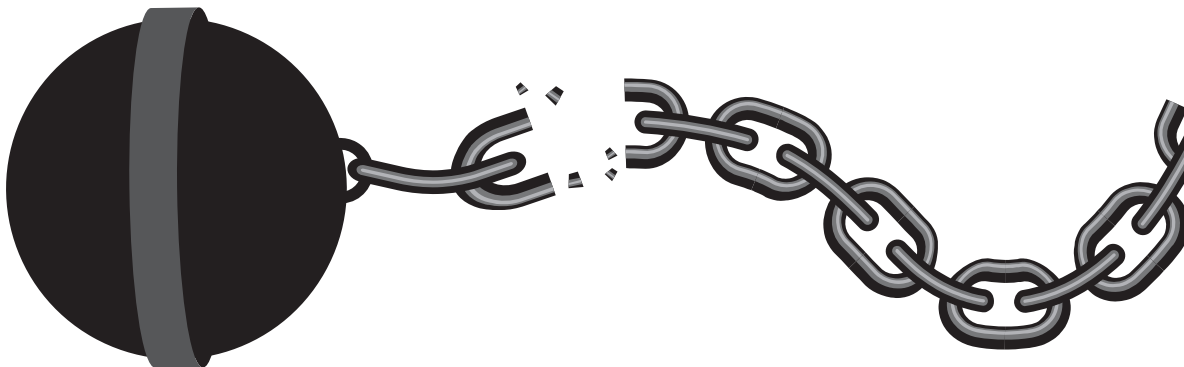
อำนาจ ความกรุณา และปี่ยมหาราชในภาพจำ

ญาณีณี ไพทยวัฒน์

www.matichonbook.com

1

www.matichonbook.com

ประชุมบทของการผลิตซ้ำเรื่องทาส
และการเลิกทาสในสังคมไทย

www.matichonbook.com

เมื่อถึงวาระ “วันปิยมหาราช” ในวันที่ 23 ตุลาคมของทุกปี ซึ่งเป็นวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาครรัฐจะมีการจัดกิจกรรมถวายพวงมาลาหน้าพระบรมรูปทรงม้า พระราชกรณียกิจที่สำคัญของรัชกาลที่ 5 ก็จะได้รับการกล่าวถึงในวันนี้ เช่น พระราชกรณียกิจที่ทำให้สยามไม่ตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก การปฏิรูปประเทศที่รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ได้สำเร็จ ฯลฯ ทว่าพระราชกรณียกิจที่ได้รับการกล่าวถึงอยู่เสมอในวันปิยมหาราช ทั้งในรูปแบบของภาพเขียนที่สะท้อนความทุกข์ยากของชนชั้นทาส ค้ากลอน ตลอดจนหนังสือเทิดพระเกียรติรัชกาลที่ 5 คือการเลิกทาส อันเป็นพระราชกรณียกิจที่แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณต่อการปลดปล่อยความทุกข์ของพสกนิกรชาวไทย

ผู้เขียนมีข้อสงสัยว่าเหตุใด “ทาสไทย” และ “การเลิกทาส” ถึงมีความสำคัญในสังคมไทยจนได้รับการกล่าวถึงในวันปิยมหาราชทุกปี ทั้งที่ความสำคัญของทาสในประวัติศาสตร์ระบบเศรษฐกิจไทย เป็นเพียงแรงงานที่ไม่มีบทบาทสำคัญเท่าไร ซึ่งเป็นทั้งแรงงานที่ทำการเกษตร ทหารรบในยามสงคราม คนส่งส่วยให้แก่รัฐในรูปแบบของป่า และยังคงถูกเกณฑ์ให้ใช้แรงงานหนัก เช่น ทำถนน สร้างสิ่งก่อสร้าง ฯลฯ สถานภาพของไพร่ในอดีตมีความยากลำบากกว่าทาสมาก เพราะทาสส่วนใหญ่จะขายตัวอาศัยอยู่บ้านนายเงินเพื่อชดเชกใช้หนี้ที่ยืมนายเงินไป ทาสนั้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานให้ทำงานหนักแบบไพร่ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าความเข้าใจเรื่องทาสในสังคมไทยปัจจุบันมีมุมมองที่เปลี่ยนไป ผู้คนมองว่าทาสในอดีตนั้นน่าสงสารและน่าเห็นใจ ส่วนไพร่ที่อยู่ในสถานภาพขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจในอดีตกลับไม่ค่อยได้รับการกล่าวถึงและให้ความสำคัญในปัจจุบัน

ร่องรอยความรู้เรื่องทาส และการเลิกทาสในสังคมไทย

เมื่อผู้เขียนกลับไปทบทวนงานวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสและการเลิกทาสในสังคมไทย พบว่าการศึกษาเรื่องทาสในวงวิชาการอยู่ในรูปแบบวิทยานิพนธ์และบทความ ซึ่งแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่คือ 1. กลุ่มที่ศึกษาจากภาพรวมของทาสไทย 2. กลุ่มที่ศึกษาเน้นโดยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ 3. กลุ่มที่ศึกษาจากหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ และ 4. กลุ่มที่ศึกษาพระราชกรณียกิจเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพรวมทาสไทย

งานศึกษาภาพรวมของทาสไทยจะอยู่ในรูปแบบบทความที่เขียนโดยนักวิชาการไทยและต่างประเทศ เช่น บทความเรื่อง “Slavery in Nineteenth Century” (พ.ศ. 2518) ของ อาร์. บี. ครูกแซงค์ (R. B. Cruikshank) ที่ตีพิมพ์ในวารสาร *สยามสมาคม* เสนอประเด็นว่าทาสอยู่ในระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และสิทธิในการควบคุมทาสขึ้นอยู่กับอำนาจทางเศรษฐกิจ ในทางการเมือง การมีทาสและการควบคุมทาสคือ การแก่งแย่งควบคุมแรงงานคน โดยทาสคือไพร่ชนิดหนึ่ง เพราะทั้งไพร่และทาสต่างเป็นสมบัติของนายด้วยกันทั้งสิ้น¹

บทความของแอนดรูว์ เทอร์ตัน (Andrew Turton) เรื่อง “Thai Institution of Slavery” พ.ศ. 2523 กล่าวถึงกำเนิดและรูปแบบดั้งเดิมของทาสไทย เช่น ทาสเชลย ข้าพระ ฯลฯ แต่ไม่กล่าวถึงทาสสินไถ่² มากนัก นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงการค้าทาสและบทบาทของ

ทาสเชลยในสังคมไทย³ ขณะที่บทความของบาเรนด์ ยาน แตร์วีล (Barend Jan Terwiel) เรื่อง “Bondage and slavery in Early Nineteenth Century Siam” (พ.ศ. 2526) ได้เสนอประเด็นพันธะหน้าที่ของไพร่และทาสในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือสมัยธนบุรีจนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 ไพร่และทาสในสังคมไทยช่วงดังกล่าวมีสถานภาพไม่แตกต่างกัน เนื่องจากระบบศักดินาได้แบ่งลำดับชั้นของคนสามัญระหว่างไพร่หลวงและไพร่สมกับทาสนั้นไม่แตกต่างกันในแง่ของพันธะหน้าที่ แต่ในทางกฎหมาย ไพร่หลวงและไพร่สมมีศักดินาสูงกว่าทาส อีกประเด็นหนึ่ง ปัญหาของระบบการเกณฑ์แรงงานเกิดขึ้นเสมอตราบใดที่เกิดศึกสงครามและอำนาจส่วนกลางอ่อนแอ ดังเช่นหลังจากที่อยู่ธยาล่มสลายมีการสร้างกรุงธนบุรี และต่อด้วยการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ รัฐต้องเข้าควบคุมการลักเลาไพร่และทาสใหม่ เนื่องจากไพร่และทาสบางส่วนหนีจากเมืองหลวง⁴

อีกบทความสำคัญในงานศึกษากลุ่มแรกเป็นของธเนศ อาภรณ์สุวรรณ เรื่อง “ระบบทาสและอำนาจทางการเมืองในประวัติศาสตร์สังคมไทย” (พ.ศ. 2533) บทความเรื่องนี้เริ่มจากการสำรวจภาพรวมของงานศึกษาเรื่องทาสไทยที่ผ่านมา ในช่วงแรกให้ความสำคัญต่อการเลิกทาสว่าเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญของรัชกาลที่ 5 ต่อมาการศึกษาในรูปแบบวิทยานิพนธ์จะวิเคราะห์ปัจจัยอื่นๆ ที่หลากหลายยิ่งขึ้น โดยได้ข้อสรุปที่แตกต่างจากงานศึกษาในช่วงแรกและขัดแย้งกับความคิดที่มีมาก่อน ธเนศเสนอว่าการศึกษาทาสไทยสัมพันธ์กับอำนาจการเมืองศักดินาในบริบทของแต่ละสังคม และการศึกษาเรื่องทาสควรศึกษาความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินา โดยเฉพาะโครงสร้างอำนาจทางการเมือง ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม

กันระหว่างไพร่ฟ้าข้าทาสกับนายและแผ่นดิน⁵

จุดเด่นของงานศึกษากลุ่มแรกคือ การเปิดประเด็นว่าทาสและระบบทาสไทยมีความแตกต่างจากทาสและระบบทาสต่างประเทศ ทาสและระบบทาสไทยสัมพันธ์กับทั้งระบอบการเมืองการปกครองไทย ระบบอุปถัมภ์ และระบบการผลิตแบบสังคมศักดินา

ระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง และผลสะท้อนต่อระบบทาสไทย

งานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจในช่วงก่อนและหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2398) อยู่ในรูปแบบวิทยานิพนธ์ ซึ่งในที่นี้ยกมากล่าวถึง 3 ฉบับ เริ่มจาก “Siamese Slavery: The Institution and Its Abolition” (พ.ศ. 2525) ของชาติชาย พถมานานนท์ เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาตรีปีที่ 3 ฉบับแรกที่ศึกษาเกี่ยวกับทาสและระบบทาสไทย โดยเสนอประเด็นการศึกษาทาสและระบบทาสไทยที่สัมพันธ์กับสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองรวมทั้งตั้งข้อสังเกตว่าการศึกษาในรุ่นแรกที่มองการเลิกทาสเป็นงานที่ยิ่งใหญ่เป็นการกล่าวอ้างเกินจริงและไม่ได้สร้างความเข้าใจในตัวทาสและระบบทาสไทย สมมติฐานที่สำคัญของงานชิ้นนี้คือระบบทาสเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจที่มีพลวัตสูงมากในสังคมสยาม ทาสเป็น “สินค้ามีค่า” ในระบบเศรษฐกิจสยาม และการซื้อขายทาสในฐานะแรงงานเป็นที่ยอมรับในกฎหมายอยุธยาเพียงแต่เป็นการค้าที่ไม่มี “ตลาดการค้าทาสอย่างเป็นทางการ” แต่กระทำกันตามความพึงพอใจของนายเงินและทาสภายในครัวเรือนส่วนแนวคิดเกี่ยวกับการเลิกทาสนั้นมีมูลเหตุสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจสยามนับตั้งแต่หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา ข้าวกลายเป็น

สินค้าส่งออกที่มีค่าซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระบบบาทไทย ไพร่ และทาสต้องการเป็นแรงงานอิสระเพื่อปลูกข้าวมากขึ้น เจ้าขุนมูลนายต้องการถือครองทรัพย์สินที่เป็นทาสน้อยลง แต่ต้องการถือครองทรัพย์สินที่เป็นที่ดินมากขึ้น ท้ายที่สุด ทาสเองอยากเปลี่ยนสถานะเป็นราษฎรเพื่อปลูกข้าว ส่วนนายเงินสนใจที่จะครองที่ดินมากกว่าทาส เมื่อประกาศเลิกทาสทั่วประเทศทั้งนายเงินและทาสไม่มีใครเดือดร้อน⁶

วิทยานิพนธ์ฉบับต่อมาเรื่อง “การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์” (พ.ศ. 2525) ของพงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน เสนอแนวคิดเกี่ยวกับทาสในสมัยรัตนโกสินทร์ไว้หลายประการคือ 1. ทาสไทยมิได้มีสถานะตายตัว มีการเคลื่อนย้ายสถานภาพจากไทเป็นทาส และจากทาสเป็นไท ซึ่งทาสมีสถานะเหมือนทรัพย์สินหรือสินประกันในการกู้ยืม 2. ทาสมิใช่แรงงานสำคัญในการผลิตของสังคม ผู้ที่ครอบครองทาสส่วนใหญ่คือชนชั้นมูลนาย การปกครองควบคุมทาสไม่เป็นภาระมาก เพราะมูลนายต้องการดูแลไพร่มากกว่า 3. ผู้ครอบครองทาสมีการเปลี่ยนแปลง นายเงินกลายเป็นผู้ให้กู้ที่หากำไรจากการเก็บดอกเบี้ยวทาส ต่อมาจะให้ความเข้มงวดและทารุณทาสมากกว่าเดิม และ 4. การอพยพของคนจีนที่มาอาศัยอยู่ในไทยจนกลายเป็นแรงงานรับจ้าง และการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในระบบทาส โดยเฉพาะกับชนชั้นสูงผู้ครอบครองทาสที่ต้องการหาประโยชน์จากการค้าข้าว โดยระบบทาสกลายเป็นระบบที่หมดประโยชน์และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ ทำให้เกิดการเลิกทาสในท้ายที่สุด⁷

วิทยานิพนธ์ฉบับสุดท้ายในกลุ่มนี้เรื่อง “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2448”

(พ.ศ. 2532) ของชลดา โกพัตตา เสนอไว้ว่าทาสีมีบทบาทกับสังคม และรัฐเสมอมาทั้งก่อนและหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง สถานะของทาสไม่ต่างกับไพร่ เพราะเป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรทุนและแรงงานที่สำคัญมาตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง การจัดการของรัฐที่มีต่อทาส เช่น การสักเลกทาส การเกณฑ์ส่วยของรัฐ การค้าที่ขยายตัวมากขึ้นทั้งระดับรัฐและเอกชนในช่วงปลายรัชกาลที่ 2 ที่การค้ากับเมืองจีนและคาบสมุทรมลายูเติบโต รวมถึงการที่รัฐใช้มาตรการเจ้าภาษีนายอากรเป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างรัฐกับราษฎร เป็นหลักฐานสนับสนุนว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และทาสเป็นแรงงานสำคัญในการผลิตให้ทั้งรัฐและเอกชน เงินค่าตัวทาสเป็นเงินทุนการผลิตของนายเงิน การที่รัฐกำหนดกฎหมายเกณฑ์การขายตัวเป็นทาสให้มีแบบแผน และลดอัตราดอกเบี้ยเงินค่าตัว เป็นการบ่งบอกว่าระบบทาสได้สลายตัวไปจากสังคมอย่างค่อยเป็นค่อยไป และนำไปสู่การเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5⁸

ข้อแตกต่างของวิทยานิพนธ์ทั้ง 3 ฉบับข้างต้นกับงานกลุ่มแรกคือ เน้นการศึกษาที่ทาสและระบบทาสไทย โดยวิเคราะห์ผ่านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ทั้งสามมีข้อเสนอหลักร่วมกันว่าทาสไม่ได้เป็นเพียงชนชั้นใต้ปกครองหรือเป็นเข้ารับใช้นายทาส แต่ทาสเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่า เป็นทั้งทุนและแรงงานสำคัญทางเศรษฐกิจ หากพิจารณาความเปลี่ยนแปลงของระบบทาสไทยจะพบว่าความต้องการใช้ทาสของนายทาสเริ่มลดน้อยลงหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง อันแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของระบบทาสที่เกิดขึ้นมาก่อนจะมีการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งภาพการเลิกทาสที่ปรากฏในรัชสมัยนี้เป็นเพียงความ

ต้องการที่จะให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้าเป็นอารยะทัดเทียมกับประเทศอื่น ดังนั้น การเลิกทาสจึงไม่ได้เกิดขึ้นในทันทีทันใด แต่ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สั่งสมมา ทำให้ระบบทาสไทยค่อยๆ หมดประโยชน์และสลายไปจากสังคมไทยในที่สุด

ทาสไทยในหลักฐานชั้นต้น

งานศึกษาเรื่องทาสโดยเน้นที่หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับทาสไทย เช่น คดีความและฎีกาสมัยรัชกาลที่ 5 และสารกรรมธรรม์ที่เป็นสัญญาซื้อขายทาส เป็นแกนกลางวิเคราะห์ทาสและระบบทาสไทย มีวิทยานิพนธ์ของรัชนิกร อินทโชติ เรื่อง “ข้อพิพาทระหว่างทาสกับนายเงินในสมัยรัชกาลที่ 5: ศึกษาจากคดีความและฎีกา ร.ศ.103-120” (พ.ศ. 2539) โดยพบการวิเคราะห์ 2 ประเด็นคือ สาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดข้อพิพาท ประเภทของข้อพิพาทระหว่างทาสกับนายเงินก่อนที่จะเลิกทาสใน พ.ศ. 2448 วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ยังเปิดประเด็นทางวิชาการเกี่ยวกับปัญหาการออกกฎหมายลดค่าตัวทาสลงภายในเวลาที่กำหนดในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ในความเป็นจริงไม่ได้รับการปฏิบัติตามจากนายเงิน เพราะนายเงินยังต้องการใช้ประโยชน์จากทาสของตนอยู่ ส่งผลให้ทาสที่พยายามหนีมักถูกลงโทษอย่างรุนแรงจนทำให้บางคนต้องเสียชีวิต นำไปสู่การฟ้องร้องและฎีกาในสมัยรัชกาลที่ 5 การศึกษาข้อพิพาทระหว่างนายเงินกับทาสทำให้เห็นการใช้ประโยชน์จากทาส นอกเหนือจากการให้ทาสมาทำงานรับใช้ในบ้านของนายเงิน หรือการให้ทาสไปทำมาหากินแล้วส่งดอกเบี้ยยให้นายเงินอย่างที่เคยเป็นมา นายเงินบังคับให้ทาสหญิงเป็นโสเภณี หรือบังคับให้ทาสหญิงเป็นนางละครของขุนนางผู้ใหญ่ที่เปิดการแสดงเก็บค่าเข้าชมจากผู้ชมเพื่อหากำไรจาก

การมีทาส และการทำสัญญาเป็นลูกจ้างแต่รับเงินล่วงหน้า ซึ่งการทำสัญญาลักษณะดังกล่าวคล้ายกับเป็นทาสรูปแบบใหม่ในสังคมไทย⁹

การศึกษาเรื่องทาสผ่านสารกรมธรรม์ปรากฏในรูปบทความ 2 เรื่อง เริ่มจากบทความเรื่อง “ทาสอีสานในทศวรรษ 2380-2440 และการเลิกทาส” (พ.ศ. 2549) ของสุวิทย์ ธีรศาศวัต¹⁰ บทความเรื่องนี้ใช้สารกรมธรรม์จำนวน 138 ฉบับจากเอกสารโบราณเล่ม 1 ของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมาเป็นหลักฐานชั้นต้นประกอบการวิเคราะห์ ผลของการวิจัยมีหลายประเด็น ประเด็นแรกเกี่ยวกับรูปแบบสารกรมธรรม์ การซื้อขายทาสในทศวรรษ 2380-2440 ว่าต้องทำเป็นสัญญา โดยตอนแรกไม่มีแบบฟอร์ม ครั้นถึง พ.ศ. 2421 จึงมีแบบฟอร์มพิมพ์ทางราชการ อีกประเด็นเกี่ยวกับผู้ขายตัวเป็นทาสมีทั้งคนที่เป็นทาสอยู่แล้ว ขายตัวเพื่อเปลี่ยนนาย โพรที่ขายลูกหรือขายตัวเอง คนจีนที่ล้มละลายขายทรัพย์สินและคนในครอบครัว ชุมนางขายตัวเป็นทาส ทาสทั้งหมดในสารกรมธรรม์จำนวน 138 ฉบับเป็นทาสอีสาน ซึ่งได้รับการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5¹¹

บทความอีกเรื่องคือ “ซื้อทาสสมัยรัชกาลที่ 5” (พ.ศ. 2547) ของธวัช ปุณโณทก ใช้สารกรมธรรม์จากเอกสารโบราณเล่ม 1 ของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา วิเคราะห์การซื้อขายทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยแบ่งเป็น 2 ประเด็นหลักคือ 1. กรณีการขายตัวเป็นทาส สารกรมธรรม์หลายฉบับได้บ่งบอกสาเหตุของการขายตัวเป็นทาส ได้แก่ ความยากจน นายทาสขายทาสให้นายเงินคนอื่น ชุมนางผู้ใหญ่ขายตัวเป็นทาส ชาวจีนขายตัวเองเป็นทาส ทาสเพิ่มค่าตัวโดยขายตัวเป็นทาสกับนายเงินคนใหม่ และ 2. การไถ่ตัวทาส ทาสที่ปรากฏในสารกรมธรรม์ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการไถ่ตัว มีจำนวนน้อยที่ได้รับการไถ่ตัวเป็นอิสระ ดังนั้น บุคคลที่เป็นทาสน่าจะเป็นทาส

ตลอดชีวิต¹²

กลุ่มวิทยานิพนธ์และบทความที่เน้นศึกษาประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างทาสกับนายเงินผ่านหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ มีจุดเด่นต่างจากกลุ่มอื่นในแง่ของการค้นพบหลักฐานชั้นต้นใหม่ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับทาส คือสารกรมธรรม์ซื้อขายทาสจำนวน 138 ฉบับ โดยศึกษาหลักฐานดังกล่าวอย่างละเอียด รวมถึงการสร้าง ความเข้าใจสภาพชีวิตของทาสไทยและปัญหาของการเลิกทาสใน สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งการขายตัวเป็นทาสที่เกิดขึ้นไม่ได้มีเพียงแค่ไพร่ แต่ขุนนางก็ขายตัวเป็นทาส นอกจากนี้ สภาพของทาสหญิงในสมัย รัชกาลที่ 5 บางส่วนถูกบังคับให้เป็นโสเภณีหรือนางละคร

งานสรรเสริญพระมหากษัตริย์คุณ

ต่อพระผู้ทรงเลิกทาส

งานศึกษาเรื่องการเลิกทาส โดยเน้นที่พระราชกรณียกิจเลิก

ทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 มีทั้งหมด 2 ฉบับคือ วิทยานิพนธ์เรื่อง “งาน ปฏิรูปในรัชกาลที่ 5” (พ.ศ. 2495) ของสงวน เล็กสกุล มีหลวง วิจิตรวาทการเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ให้ความสำคัญกับการเลิกทาส ในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าเป็นงานปฏิรูปที่ยิ่งใหญ่ เนื่องจากเป็นการ ปลดเปลื้องความทุกข์ยากของราษฎร และทำให้ราษฎรที่ตกเป็นทาส ได้รับอิสรภาพ¹³

ขณะที่วิทยานิพนธ์เรื่อง “การเลิกทาสในสมัยสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (พ.ศ. 2506) ของวิชัย เสวะมาตย์ นำเสนอ วิธีดำเนินการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยใช้กรอบทฤษฎีแบบ รัฐประศาสนศาสตร์ในการวิเคราะห์ สมมติฐานคือ รัชกาลที่ 5 ทรง เป็นนักบริหารชั้นยอด และทรงใช้หลักการบริหารสมัยใหม่ในการ

ดำเนินงานเลิกทาสอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่ทำให้เกิดความขัดแย้ง และเสียเลือดเนื้อ¹⁴

วิทยานิพนธ์ทั้ง 2 ฉบับข้างต้นเน้นศึกษาที่ผู้ปกครองกับการดำเนินงานเลิกทาสในรัชสมัยของพระองค์เป็นหลัก ผลของการศึกษาเป็นไปในลักษณะสรรเสริญพระมหากษัตริย์คุณของรัชกาลที่ 5 ที่มีต่อพสกนิกร ทั้งยังเสนอประเด็นเรื่องทาสและระบบทาสไทยว่าเป็นระบบที่ไม่ยุติธรรมในสังคม ระบบทาสไทยทำให้คนที่เป็นทาสขาดเสรีภาพ นอกจากนี้ วิทยานิพนธ์ทั้ง 2 ฉบับได้ใช้หลักฐานชั้นต้นคือ “กฎหมายลักษณะทาส” ในกฎหมายตราสามดวง ดีความว่าทาสเป็นสถานภาพที่เลวร้ายในสังคม การดีความทาสและระบบทาสดังกล่าวสนับสนุนและเสริมให้ประเด็นการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ในสังคมไทย

งานศึกษาเรื่องทาสไทยทั้ง 4 กลุ่มได้สร้างความกระจ่างและก่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องทาส ระบบทาสไทย และการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เป็นอย่างดี ซึ่งแตกต่างจากการเป็นทาสในสังคมตะวันตก ทาสไทยอยู่ในระบบโครงสร้างศักดินาแบบไทย อยู่ในระบบของการกู้ยืมเงิน และการเลิกทาสมีปัจจัยสำคัญจากการเสื่อมสลายของระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ ถึงกระนั้น ยังไม่มีงานศึกษาที่ตั้งประเด็นปัญหาทางประวัติศาสตร์ เพื่อดูความเข้าใจเรื่องทาสไทยของคนในสังคมไทยแต่ละยุคสมัย คนไทยเข้าใจประวัติศาสตร์เรื่องทาสไทยแตกต่างกันออกไปตามการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองและกลุ่มผู้สร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทยทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน ความเข้าใจเรื่องทาสไทยจึงเปลี่ยนแปลงไปจากยุคสมัยที่ยังมีทาสอยู่ในสังคมไทย

ว่าด้วยวาทกรรม “ทาสไทย”

หนังสือเล่มนี้ต้องการที่จะหาคำตอบถึงการสร้างความรับรู้และความเข้าใจเรื่องทาสไทย โดยวิเคราะห์จากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกัน ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เริ่มมีการให้ความสำคัญต่อการเลิกทาส และหลังการเลิกทาสใน พ.ศ. 2448 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน คำอธิบายเรื่องทาสไทยเปลี่ยนไปตามอำนาจทางการเมือง และกลุ่มผู้สร้างคำอธิบายเรื่องทาสไทยที่ประกอบด้วยกลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มนักเขียนวรรณกรรม กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มนักเขียนสารคดี กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ได้สร้างงานเขียนเกี่ยวกับทาสไทยทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน โดยคำอธิบายที่เกิดขึ้นมีผลต่อความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยจนกลายเป็น “วาทกรรมทาสไทยกระแสหลัก” ขณะที่คำอธิบายที่สร้างความเข้าใจเรื่องทาสไทย แต่ส่งผลกระทบต่อคนส่วนน้อยในสังคมไทยจะกลายเป็น “วาทกรรมทาสไทยกระแสรอง”

งานศึกษาทั้ง 4 กลุ่มดังที่กล่าวไปได้สร้างความเข้าใจต่อเรื่องทาส ระบบทาสไทย และขั้นตอนการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าเชื่อมโยงกับระบอบการเมืองการปกครองและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไทย เมื่อระบบทุนนิยมตะวันตกเข้ามาผ่านการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาการค้าอื่นๆ กับต่างชาติ ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจไทยที่ในอดีตเคยเป็นระบบการค้าผูกขาดโดยรัฐ ทั้งการที่สยามต้องเปิดประเทศเพื่อให้ชาวต่างชาติเข้ามาทำธุรกิจ และเปิดการค้าเสรีที่ไม่ได้ผูกขาดโดยรัฐบาล นอกจากนี้ ความต้องการแรงงานในการผลิตก็เพิ่มมากขึ้น ทาสซึ่งแต่ก่อนเป็นข้ารับใช้ของนาย

เงินอยู่ในบ้าน เริ่มมีโอกาสที่จะมาเป็นชานา ผลิตภัณฑ์ให้ระบบ เศรษฐกิจแบบใหม่ ระบบการขายตัวเป็นทาสจึงค่อยเริ่มเสื่อมคลายลง เพราะระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป

การอธิบายทาสไทยและการเลิกทาสในวงวิชาการมีข้อเสนอ ที่แสดงให้เห็นว่าทาสและระบบทาสไทยแตกต่างจากทาสประเทศอื่น แต่ข้อเสนอในงานศึกษาที่กล่าวถึงไปกลับมีความแตกต่างจากความเข้าใจเรื่องทาสและการเลิกทาสในความรับรู้ของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย คนในสังคมไทยรับรู้เรื่องทาสผ่านวรรณกรรม ละคร โทรทัศน์ ภาพเขียนในพระที่นั่งอนันตสมาคม หรือหนังสือแบบเรียน ที่สร้างคำอธิบายเรื่องทาสในรูปแบบการผลิตซ้ำวาทกรรมทาสไทย ในประเด็นสถานภาพทาสที่น่าสงสารและตกทุกข์ได้ยาก และการเลิกทาสปลดเปลื้องความทุกข์ยากให้แก่ทาส

หนังสือเล่มนี้มุ่งไปตามหาการสร้างวาทกรรมทาสไทย โดยจำกัดความคำว่า “วาทกรรม” ที่ใช้อธิบายไว้เฉพาะการพูด การสนทนา การเขียน การแสดงออก เพื่อสร้างความหมายให้แก่สิ่งต่างๆ ในสังคม วาทกรรมทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับในสังคม วาทกรรมที่สังคมยอมรับคือ “วาทกรรมหลัก” (dominant discourse) ซึ่งจะดำเนินควบคู่ไปกับปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practices) ที่ทำให้วาทกรรมหลักเผยแพร่ไปสู่การรับรู้ของคนในสังคมจนกลายเป็น “ความจริง” และ “ความจริงจำ” ของคนในสังคม นอกจากนี้ วาทกรรมยังเกี่ยวข้องกับเรื่องอำนาจและความรู้¹⁵ ความรู้คืออำนาจที่ครอบงำความคิดของคน ผู้ที่สร้างวาทกรรมมีอำนาจแอบแฝงอยู่ เพื่อให้คนส่วนใหญ่เชื่อวาทกรรมดังกล่าว

การใช้กรอบของวาทกรรมมาปรับใช้กับการศึกษาประวัติ

ศาสตร์มีลักษณะร่วมและแตกต่างกัน ประวัติศาสตร์มีวิธีการศึกษาที่มีระยะเวลาในอดีตและการค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อเข้าใจเหตุการณ์และการกระทำของมนุษย์ในอดีตให้ได้มากที่สุด ขณะที่วาทกรรมเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับข้อความ (statement) ที่ผู้คนพูดและ/หรือเขียนกันในสังคมยุคใดยุคหนึ่งเกี่ยวกับประเด็นใดประเด็นหนึ่ง โดยที่ข้อความทั้งหลายได้รับการกำกับโดยกรอบความรู้ บางครั้งวาทกรรมในเรื่องเดียวกันอาจมีเนื้อหาแตกต่างกัน กล่าวคือ คนพูดและเขียนในเรื่องเดียวกันให้ความคิดเห็นต่างกัน ทำให้ดูเหมือนขัดแย้งกัน ทว่าเมื่อวิเคราะห์ในกรอบความรู้ที่ดูเหมือนกันจะขัดแย้งกัน แต่อยู่ในกรอบความรู้เดียวกัน วาทกรรมจะเป็นกรอบการวิเคราะห์ให้เข้าใจประวัติศาสตร์ได้มากขึ้น ส่วนข้อมูลทางประวัติศาสตร์จะให้ความรู้แก่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์¹⁶ เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลประวัติศาสตร์กับกรอบของวาทกรรม โดยมีประเด็นเรื่องอำนาจของผู้สร้างวาทกรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง คนที่เขียนบทพูดนั้นได้สร้างวาทกรรมให้คนในสังคมรับรู้ และท้ายที่สุดวาทกรรมนั้นมีพลังให้คนเชื่อ จนกลายเป็นกรอบความคิดหลักที่คนในสังคมเชื่อเป็นความจริง

หนังสือเล่มนี้ต้องการที่จะศึกษาความเปลี่ยนแปลงต่อความรับรู้เรื่องทาสในสังคมไทย ตั้งแต่หลังจากการออก “พระราชบัญญัติทาส รัตนโกสินทรศก 124” (พ.ศ. 2448) จนถึงทศวรรษ 2540 เพื่อศึกษาบริบทการเมืองในแต่ละช่วงเวลาที่มื่อทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวาทกรรมเรื่องทาสไทย และเพื่อศึกษากลุ่มผู้สร้างวาทกรรมเรื่องทาสไทยที่ทำให้คำอธิบายทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน ด้วยมุ่งหวังว่าจะฉายให้เห็นภาพของวาทกรรมทาสไทยที่ถูกผลิตซ้ำมายาวนานได้กระจ่างชัดในที่นี้